

УДК 342.565.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.36>

СУДОВИЙ ДІАЛОГ ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Остафійчук Л.А.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-4882-1038*

Остафійчук Л.А. Судовий діалог щодо конституційності обмеження соціальних гарантій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: еволюція позицій Конституційного Суду України.

У статті розглянуто питання конституційності обмеження соціальних гарантій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, крізь призму динамічного судового діалогу між судами загальної юрисдикції, Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини. Розкрито еволюцію аргументів, якими ці судові інституції обґрунтовували межі допустимого втручання держави у соціальні права, встановлені спеціальним Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Доведено, що рішення Конституційного Суду України 2002–2008 рр. започаткували доктрину жорсткого захисту соціальних гарантій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на основі якої суди загальної юрисдикції здійснювали захист цієї категорії громадян. Разом з тим, з'ясовано, що рішення Конституційного Суду України 2011–2012 рр. у сфері захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, були орієнтовані на підходи Європейського суду з прав людини щодо «меж розсуду держави» в соціальній сфері, і спричинили зміну акцентів: судовий діалог змістився у бік визнання можливості коригування соціальних виплат за умови пропорційності та недоторканності сутнісного змісту права. Встановлено, що після 2018 року судовий діалог знову змінив вектор: Конституційний Суд України відновив традиційний підхід, підкресливши неприпустимість звуження соціальних гарантій спеціальним категоріям громадян через бюджетні закони та підзаконні акти. Цей новий етап діалогу сформував для судів загальної юрисдикції більш визначені орієнтири щодо пріоритетності Конституції України та спеціального закону.

У статті зроблено висновок, що у сфері захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, судовий діалог є багатовимірним: Конституційний Суд України – Європейський суд з прав людини – національні суди загальної юрисдикції – органи законодавчої влади – органи виконавчої влади. Цей діалог виявляє напруження між: гарантійною природою соціальних прав, бюджетними обмеженнями та обмеженням, зумовленими воєнним станом; верховенством права та дискрецією Кабінету Міністрів України; стабільністю конституційних стандартів та гнучкістю підходів Європейського суду з прав людини. Конституційний судовий діалог у цій сфері продовжується і на сучасному етапі: зокрема, стаття 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» відтворює вже відомі українському суспільству колізії, які є предметом нових справ Конституційного Суду України та будуть предметом нових наукових досліджень.

Ключові слова: Конституційний Суд, Європейський суд з прав людини, судочинство, судові діалоги, права людини, справедливий суд, рішення суду, обґрунтування судового рішення.

Ostafichuk L.A. Judicial dialogue on the constitutionality of limiting social guarantees for citizens affected by the Chernobyl disaster: evolution of the case law of the Constitutional Court of Ukraine..

The article examines the constitutionality of limiting social guarantees for citizens affected by the Chernobyl disaster through the lens of a dynamic judicial dialogue among courts of general jurisdiction, the Constitutional Court of Ukraine, and the European Court of Human Rights. It reveals the evolution of the arguments used by these judicial institutions to justify the permissible scope of state interference with social rights established by the special Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster.» The study demonstrates that the Constitutional Court of Ukraine's decisions of 2002–2008 laid the foundation for a doctrine of strict protection of social guarantees for this category of citizens, which guided courts of general jurisdiction in their adjudication. At the same time, it is shown that the Constitutional Court's decisions of 2011–2012 shifted toward the European Court of Human Rights' approaches regarding the “margin of appreciation” in the social sphere, resulting in a change of emphasis: judicial dialogue began to accept the possibility of adjusting social benefits, provided proportionality is maintained and the essential content of the right remains intact.

It is further established that after 2018 the judicial dialogue shifted once more: the Constitutional Court of Ukraine restored its traditional approach, emphasizing the inadmissibility of narrowing social guarantees for special categories of citizens through budget laws and subordinate legislation. This renewed phase of judicial dialogue provided courts of general jurisdiction with clearer guidance regarding the primacy of the Constitution of Ukraine and the special law.

The article concludes that in the field of protecting citizens affected by the Chernobyl disaster, judicial dialogue is multidimensional, involving the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, national courts of general jurisdiction, and legislative and executive authorities. This dialogue reflects tensions between: the protective nature of social rights, budgetary constraints, and restrictions arising from martial law; the rule of law and the discretion of the Cabinet of Ministers of Ukraine; the stability of constitutional standards and the flexibility of the European Court of Human Rights' approaches. The constitutional judicial dialogue in this field continues today: for instance, Article 45 of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2025» reproduces controversies long familiar to Ukrainian society, which are now the subject of new cases before the Constitutional Court of Ukraine and will undoubtedly generate further scholarly analysis.

Key words: Constitutional Court, European Court of Human Rights, judiciary, judicial dialogues, human rights, fair trial, court decision, reasoning of judicial decisions.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ століття сформувала нову парадигму прав людини у конституційній теорії, що ґрунтувалася на ідеях соціальної справедливості, солідаризму та позитивних зобов'язань держави. Унаслідок цього каталог загально визнаних прав був розширений соціальними правами, які почали виокремлюватися або в окремих статтях, або у спеціальних розділах конституцій.

Однак у державах, що пережили техногенні катастрофи чи інші надзвичайні події, реалізація соціальних прав набула особливої складності. В Україні проблема соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, залишається особливо гострою, оскільки їх права мають соціальну, екологічну та реабілітаційну природу і потребують підвищеного стандарту гарантування.

Попри наявність сталої конституційної доктрини, у практиці національних судів та законодавчої діяльності періодично виникають ситуації, коли соціальні гарантії громадян, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, обмежуються через бюджетні закони або підзаконні акти Кабінету Міністрів України. Це створює конфлікт правових позицій і демонструє, що механізм забезпечення соціальних прав громадян, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, залишається невирішеним у контексті як внутрішньої правової системи, так і стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Саме тому виникає широкий судовий діалог між різними рівнями юрисдикцій: Конституційним Судом України, який послідовно підкреслює неприпустимість звуження змісту й обсягу соціальних прав; судами загальної юрисдикції, які намагаються знайти баланс між законом, бюджетними обмеженнями та конституційними гарантіями; Європейським судом з прав людини,

який вказує на допустимість зміни соціальних виплат за умови дотримання принципів законності, передбачуваності й пропорційності.

Отже, проблема вимагає комплексного аналізу та осмислення мультирівневого судового діалогу щодо обсягу та меж захисту соціальних прав громадян, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, що є ключовим для забезпечення верховенства права й виконання державою своїх конституційних зобов'язань.

Метою статті є дослідження судового діалогу Конституційного Суду України з Європейським судом з прав людини та судами загальної юрисдикції у справах щодо захисту конституційних соціальних гарантій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика конституційного судового діалогу досліджувалася у працях В.В. Гордєєва, А.В. Ватаманюка, Н.В. Стецика, О.В. Щербанюк та ін. Питання взаємодії між законом та розсудом, правовим принципом та державною політикою у справах щодо захисту соціальних чи інших позитивних прав розглянуто у праці С.М. Чиркіна. Особливості забезпечення соціальних прав осіб, постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи, розкрито у працях С.А. Глущенко і К.Р. Резворович. Разом із тим, судовий діалог Конституційного Суду України з Європейським судом з прав людини та судами загальної юрисдикції у справах щодо захисту конституційних соціальних гарантій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи досліджено не було.

Виклад основного матеріалу. З метою економії бюджетних коштів, дія положень законодавчих актів України у частині надання пільг, компенсацій і гарантій, які фінансуються з бюджетів усіх рівнів, неодноразово зупинялася Законами України про Державний бюджет України на відповідний бюджетний рік. Такі положення щоразу були предметом перевірки на відповідність Конституції України і Конституційний Суд України (далі – КСУ) неодмінно наголошував, що це призводить до порушення конституційних прав значної кількості громадян України.

Рішенням КСУ від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 «визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» щодо зупинення дії положень законодавчих актів України частині надання пільг, компенсацій і гарантій, які фінансуються з бюджетів усіх рівнів, та положення статті 60 цього Закону в частині зупинення дії окремих положень Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (далі – Закон № 796-ХІІ), визначених статтею 24 Закону України «Про Державний бюджет України на 1999 рік» [1]. Приймаючи це рішення КСУ зазначив, що соціальні пільги, компенсації та гарантії є важливою частиною права громадян на достатній життєвий рівень. Тому їх не можна звужувати новими законами чи змінами до чинних (стаття 22 Конституції). Обмеження таких прав можливе лише у разі запровадження надзвичайного стану в порядку, передбаченому Конституцією України.

Рішенням КСУ від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 визнано неконституційними положення частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік», які обмежували надання передбачених законами пільг військовослужбовцям та іншим працівникам правоохоронних органів залежно від їхніх доходів і встановлювали, що сума доходів разом із пільгами не може перевищувати прожитковий мінімум. У рішенні КСУ підкреслив, що «визначений законами України відповідно до положень статті 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту цих категорій осіб, зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України, а особливою професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум» [2].

Рішенням КСУ від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 визнано неконституційними положення абзацу четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV та положення частин четвертої, п'ятої статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ в редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» від 25 березня 2005 року № 2505-IV.

У цьому рішенні КСУ зазначив, що «закріплені статтею 22 Конституції України права і свободи не є вичерпними, гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики» [3].

Таким чином, у цьому рішенні КСУ сформулював одне з ключових тлумачень принципу недопустимості звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод та вивів чіткі критерії, за якими можна визначити, чи порушує новий закон або зміна до закону права людини: звуження змісту права – це погіршення його якісних характеристик; звуження обсягу – це зменшення кількісних можливостей реалізації права. Ця позиція КСУ фактично встановила конституційний бар'єр проти спроб звужити соціальні гарантії, пільг чи інших прав громадян звичайними законами, в тому числі й законами про бюджет на відповідний рік.

Вже у рішенні від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян), КСУ вказав, що, незважаючи на прийняті раніше рішення КСУ, «ревізія законами про Державний бюджет України пільг, компенсацій і гарантій, яку започатковано у 1995 році, набула системного характеру» [4]. КСУ підкреслив, що Закон «Про Державний бюджет України» має спеціальний, чітко окреслений Конституцією України та Бюджетним кодексом України предмет регулювання – визначення доходів і видатків держави на відповідний рік. Його призначення полягає не у зміні чи зупиненні дії інших законів, а у забезпеченні фінансових умов для реалізації вже встановлених державою соціальних зобов'язань. Оскільки бюджетний закон не може втручатися в регулювання прав, пільг, компенсацій чи гарантій, визначених іншими законами, КСУ дійшов висновку, що практика зупинення чи зміни цих прав через закон про державний бюджет на відповідний календарний рік суперечить принципам верховенства права, поділу влади та соціальної держави.

КСУ висноував, що «Верховна Рада України не повноважна при прийнятті закону про Державний бюджет України включати до нього положення про внесення змін до чинних законів України, зупиняти дію окремих законів України та/або будь-яким чином змінювати визначене іншими законами України правове регулювання суспільних відносин» [4].

В результаті, у рішенні від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, КСУ сформулював ще одне ключове положення щодо практичного застосування цього рішення КСУ місцевими загальними судами як преюдиційного при розгляді ними позовів у зв'язку з правовідносинами, які виникли наслідок дії положень статей законів, що визнані цим рішенням неконституційними.

22 травня 2008 року КСУ розглядалася справа № 1-28/2008 (10-рп/2008) щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України).

У цій справі КСУ висноував, що «Конституція України у статті 92 визначила сфери, зокрема бюджетну, які мають врегульовуватися виключно законом. Закон про Держбюджет є основним фінансовим документом держави. Через своє спеціальне призначення цей закон не повинен регулювати відносини в інших сферах суспільного життя. Конституція України не надає закону про Держбюджет вищої юридичної сили стосовно інших законів. Законом про Держбюджет не можна вносити зміни до інших законів, зупиняти їх дію чи скасовувати їх, оскільки з об'єктивних причин це створює протиріччя у законодавстві, і як наслідок – скасування та обмеження прав і свобод людини і громадянина. У разі необхідності зупинення дії законів, внесення до них змін

і доповнень, визнання їх нечинними мають використовуватися окремі закони.» [5]. Це рішення КСУ також визначив як преюдиційне для місцевих загальних судів при розгляді ними позовів у зв'язку з правовідносинами, які виникли наслідок дії положень статей законів, що визнані цим рішенням неконституційними.

Рішенням Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року №10-рп/2008 серед інших були визнані такими, що не відповідають Конституції України положення п. 28 розділу 2 внесення змін до деяких законодавчих актів України Закону України «Про державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2007 року щодо внесення змін до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи», що спричинило першу масову хвилю позовів осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи. Суди загальної юрисдикції обґрунтовували свої рішення ч. 3 ст. 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (в редакції 31 жовтня 2006 року), згідно якої у разі збільшення розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом, – підвищується розмір пенсії, визначений відповідно до статті 54 цього Закону, а також розмір додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до 1, 2, 3, 4 категорій, та розмір щомісячної компенсації сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи. Перерахунок такої пенсії здійснюється з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму.

Шукаючи інші шляхи економії на соціальних виплатах Верховна Рада України приймає Закон України від 23.12.2010 №2857-17 «Про Державний бюджет України на 2011 рік», яким надає Кабінету Міністрів України право визначати порядок та розміри соціальних виплат, передбаченими законами, які зазначені у пункті 4 розділу VII «Прикінцеві положення», змінювати розміри соціальних виплат залежно від наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік. Далі, Уряд приймає постанову від 06.07.2011 №745 «Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету», якою встановлюються інші розміри виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, аніж було визначено Законом № 796-ХІІ, без внесення відповідних змін до його норм, та постанову від 23.11.2011 № 1210 «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». І фактично замість проголошеного в назві «підвищення» постановою Уряду було суттєво зменшено рівень соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Крім того, Кабінет Міністрів України постановив Пенсійному фонду України забезпечити здійснення перерахунку пенсій, призначених особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи до набрання чинності цією постановою, за матеріалами пенсійних справ. В результаті, Пенсійний фонд України припинив виконувати рішення місцевих загальних судів, оскільки змінилося нормативно-правове регулювання і «припинив існувати предмет спору, який був на час розгляду справи».

26 грудня 2011 року КСУ розглядає справу № 20-рп/2011 (№ 1-42/2011) щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» та відходить від позицій КСУ, висловлених у власних попередніх рішеннях. В основу свого рішення КСУ закладає принцип пропорційності між соціальним захистом громадян та збалансованості бюджету держави як основи її стійкості. Для обґрунтування такої позиції КСУ посилається на рішення Європейського суду з прав людини «від 9 жовтня 1979 року у справі «Ейрі проти Ірландії», згідно якого ЄСПЛ констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового. Такі положення поширюються й на питання допустимості зменшення соціальних виплат, про що зазначено в рішенні цього суду у справі «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» від 12 жовтня 2004 року» [6]. Отже, висновок КСУ, зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою до тих меж, за якими ставиться під сумнів сама сутність змісту права на соціальний захист. Тому, оспорювані положення Закону (2857-17) КСУ визнав такими, що не суперечать статтям 8, 21, 22, 46, 48, 64 Конституції України.

25 січня 2012 року КСУ розглядає справу № 1-11/2012 (№ 3-рп/2012) за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України «щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48, частини першої, третьої статті

95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116 Конституції України, а також положень статті 6, частини другої статті 19, частини другої статті 95, частини першої статті 117, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України у взаємозв'язку з положеннями пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті таких питань:

– чи повноважна держава встановлювати зміст та обсяг соціальних виплат залежно від її соціально-економічних можливостей;

– чи має право держава змінювати порядок і розміри існуючих соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України;

– чи є обов'язковими для застосування судами України нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України з питань соціального захисту громадян, видані на виконання вимог Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України» [7].

У підсумку, КСУ дано тлумачення, що нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України під час вирішення справ про соціальний захист підлягають застосуванню тоді, коли вони видані у межах його компетенції на основі і на виконання Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України. Відповідно суди отримали пряму «вказівку» на основі принципу законності застосовувати також і «нормативно-правових актів відповідних органів державної влади, виданих на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, в тому числі нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, виданих у межах його компетенції, на основі і на виконання Бюджетного кодексу України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інших законів України» [7].

У справі «Великода проти України» (2012 р.) за скаргою заявниці, учасниці ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, Європейський суд з прав людини перевіряв на відповідність Конвенції правомірність того, що розмір її пенсії, установлені судовим рішенням у 2010 році, був зменшений Урядом на підставі нового законодавчого регулювання Законом України «Про Державний бюджет на 2011 рік». ЄСПЛ визнав її заяву неприйнятною з таких підстав: 1) пенсійне законодавство може змінюватися, і жодне судове рішення не гарантує незмінності майбутніх виплат; 2) стаття 1 Першого протоколу не зобов'язує державу встановлювати чи зберігати певні соціальні виплати, але якщо закон надає особі право на них, це може вважатися майновим правом лише доки норма діє; 3) право на соціальну виплату є «майном» лише тоді, коли його існування достатньо встановлене; у цій справі через законодавчі зміни такого встановленого права не було; 4) навіть якби було втручання, воно має бути законним, легітимним і пропорційним. ЄСПЛ визнав, що держава має широкий розсуд у сфері соціальної політики та може змінювати розміри виплат, якщо це відбувається для суспільного інтересу; 5) законодавчі зміни були прийняті законно, були доступними та передбачуваними; передача уряду повноважень визначати розмір пільг не суперечила Конвенції; 6) зменшення пенсії було пов'язане з економічними труднощами, і ЄСПЛ не побачив, що це поклало на заявницю надмірний тягар чи було непропорційним. Отже, ЄСПЛ визнав, що зменшення пенсії було законним, передбачуваним, обумовленим економічною необхідністю й не порушило статті 1 Першого протоколу [8, с. 67-69].

Водночас, слід враховувати особливість дії в часі закону про Державний бюджет України на відповідний рік, згідно якої нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, виданий на його виконання, також діє у межах бюджетного року. (п. 2 постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2012 р. № 4 «Про судову практику вирішення адміністративними судами спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням статей 39, 48, 50, 52, 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [9]).

Частиною 3 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет на 2012 рік» від 22.12.2011 № 4282-VI встановлено, що у 2012 році норми і положення статей 20, 21, 22, 23, 30, 31, 37, 39, 48, 50, 51, 52 та 54 Закону № 796-XII, – застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України виходячи з наявних фінансових ресурсів Державного бюджету України та бюджету Пенсійного фонду України на 2012 рік [10].

Частиною 4 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет на 2013 рік» від 06.12.2012 № 5515-VI встановлено, що у 2013 році норми і положення статей 20, 21, 22, 23, 30, 31, 37, 39, 48, 50, 51, 52 та 54 Закону № 796-XII, – застосовуються у порядку та розмірах, встановле-

них Кабінетом Міністрів України виходячи з наявних фінансових ресурсів Державного бюджету України та бюджету Пенсійного фонду України на 2013 рік [11].

З 01.01.2014 року Законом України від 16.01.2014 р. № 719-VII «Про Державний бюджет України на 2014 рік» також не передбачено змін чи обмежень для застосування розмірів основної та додаткової пенсій, встановлених ст.ст. 50,54 Закону № 796-XII [12]. Законом України від 31.07.2014 № 1622-VII «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік», який набрав чинності 03.08.2014, розділ Прикінцеві положення Закону №719-VII доповнено пунктом 6-7, яким, зокрема, встановлено, що норми і положення ст. 20-23, 30, 31, 37, 39, 48, 50-52, 54 Закону № 796-XII застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України виходячи з наявних фінансових ресурсів Державного бюджету України та бюджету Пенсійного фонду України на 2014 рік [13].

Тобто цими Законами України було надано право Кабінету Міністрів України встановлювати розміри соціальних виплат, які відповідно до законодавства визначаються залежно від розміру мінімальної заробітної плати, в абсолютних сумах у межах асигнувань, передбачених за відповідними бюджетними програмами Пенсійного фонду України на 2012 рік, 2013 рік та 2014 рік. Однак, Кабінетом Міністрів України у відповідних роках таке право використано не було, а тому вказані норми не підлягали застосуванню під час визначення розміру виплат, передбачених статтями 50 та 54 Закону № 796-XII, у 2012, 2013, 2014 роках.

Слід зауважити, що постанова Уряду від 23.11.2011 № 1210 «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» не була прийнята на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України, інших законів України, в тому числі Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, відповідно їй не могла містити посилань на відповідні бюджетні програми Пенсійного фонду України на 2012, 2013 та 2014 роки.

Тому, правові висновки, викладені у постановах Верховного Суду від 21.02.2018 р. у справі № 619/2262/17, від 19.06.2018 р. у справі № 344/14522/17 та ін. [14, 15] про те, що у 2012, 2013, 2014 роках існувала постанова Кабінету Міністрів України про порядок та розміри застосування норм і положень ст. 20-23, 30, 31, 37, 39, 48, 50-52, 54 Закону №796-XII – не були підтверджені жодною із постанов Уряду. Проте, правова позиція Верховного Суду в цих та подібних справах змінена не була. Заглядаючи вперед, зауважимо, що пізніше Велика Палата Верховного Суду в постанові від 18 березня 2020 року у справі № 240/4937/18 (провадження № 11-150заі19) визнала обґрунтованими доводи про те, що рішення КСУ від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 не надавало права Кабінету Міністрів України зменшувати розмір виплати пільг, компенсацій і гарантій, установлених Законом № 796-XII, а Кабінет Міністрів України має право регулювати порядок та розміри соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, відповідно до Конституції та законів України лише у разі, якщо законом прямо не передбачено розмір таких виплат [16]. Проте, значна частина позовів осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вже була розглянута, а рішення у таких справах набули статусу остаточних.

Вже 17 липня 2018 року КСУ розглянув справу № 1-11/2018(3830/15) за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. У рішенні КСУ вказав, що «передбачені оспорюваними положеннями зміни до Закону № 796, які стосуються обмеження чи скасування пільг, компенсацій і гарантій, призвели до звуження прав осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, зниження рівня їх соціального забезпечення». КСУ наголосив, що «комплекс заходів у вигляді пільг, компенсацій і гарантій, передбачених Законом № 796 (до внесення змін Законом № 76), слід сприймати як один із основних засобів реалізації державою закріпленого у статті 16 Конституції України обов'язку щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду Українського народу. Обмеження чи скасування Законом № 76 пільг, компенсацій і гарантій, установлених Законом № 796, фактично є відмовою держави від її зобов'язань, передбачених статтею 16 Конституції України, у тому числі, щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [17]. Таким чином, з прийняттям цього рішення КСУ, «ручне» керування Урядом розмірів соціальних виплат особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи було зупинене, а соціальні конституційні гарантії чорнобильців поновлені.

25 квітня 2019 року КСУ розглянув справу № 3-14/2019(402/19, 1737/19) за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та дійшов висновку, що «положення частини третьої статті 59 Закону щодо визначення розміру відшкодування заподіяної внаслідок ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС шкоди при обчисленні пенсії виходячи з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня відповідного року, що поширюються лише на категорію військовослужбовців, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи під час проходження дійсної строкової служби і внаслідок цього стали особами з інвалідністю, є такими, що суперечать Конституції України» і мають поширюватися на осіб, які брали участь у військових зборах з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, нарівні із солдатами «дійсної строкової» військової служби [18].

У рішенні КСУ від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII, КСУ наголосив, що «держава може змінювати законодавче регулювання у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, проте в разі зміни такого регулювання вона не повинна вдаватися до обмежень, що порушують сутність їх індивідуальних прав, а досягнутий рівень соціального захисту має бути збережено. Проте держава в особі Кабінету Міністрів України визначила у Порядку мінімальні розміри державної пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи у розмірах істотно менших, ніж їх було гарантовано Законом № 796-XII у редакції Закону № 230/96-ВР, знівелювавши саму сутність визначених статтями 3, 16, 50 Конституції України прав та гарантій, що фактично є недодержанням державою свого позитивного обов'язку забезпечувати цю категорію осіб гарантованим рівнем соціального захисту». В результаті, КСУ визнав «такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину третю статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII у редакції Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII щодо уповноваження Верховною Радою України Кабінету Міністрів України визначати своїми актами мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи» [19].

У рішенні від 20 березня 2024 року № 2-р(П)/2024 у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) КСУ «дійшов висновку, що запроваджене обмеження максимального розміру пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, призвело до порушення сутності конституційних гарантій щодо забезпечення соціального захисту цих осіб, що є порушенням зобов'язань держави, які випливають зі змісту статей 3, 16, 50 Конституції України в їх взаємозв'язку» [20].

Отже, проведеним дослідженням встановлено, що з одного боку Конституція України гарантує спеціальний соціальний захист громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а з іншого – через органи спеціальної компетенції (Кабінет Міністрів України, органи Пенсійного фонду України), або ж шляхом прийняття законів Про Державний бюджет, – фактично унеможливує або ускладнює реалізацію цих гарантій.

Крайнім прикладом цього є стаття 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік», згідно якої у 2025 році на період дії воєнного стану в Україні «доплата непрацюючим

пенсіонерам, які постійно проживають у зоні безумовного (обов'язкового) відселення та в зоні гарантованого добровільного відселення, встановлюється за умови, що такі особи проживали або працювали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення або в зоні гарантованого добровільного відселення, станом на 26 квітня 1986 року чи у період з 26 квітня 1986 року до 1 січня 1993 року, у зв'язку з чим особі надано статус особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи. Доплата за проживання на зазначених територіях встановлюється у розмірі 2361 гривня. Доплата не встановлюється особам, які після аварії на Чорнобильській АЕС змінили місце проживання за межі цих зон і в подальшому повернулися, або зареєструвалися там після аварії на Чорнобильській АЕС. Виплата доплати за проживання у таких зонах припиняється після залишення особою місця постійного проживання на зазначених територіях та реєстрації за їх межами. Пенсійний фонд України зобов'язаний забезпечити зв'язання відомостей про місце проживання одержувачів доплати за проживання у таких зонах із відомостями Єдиного державного демографічного реєстру та інших державних реєстрів для продовження чи припинення виплат і приведення розмірів таких доплат та пенсійних виплат у відповідність до цієї статті» [21]. На наше переконання, подібну норму ми побачимо й в наступному Законі про Державний бюджет України на 2026 рік.

Водночас, зазначимо, що 18 вересня 2025 року КСУ об'єднав справи № 3-101/2025(205/25), № 3-108/2025(216/25) та № 3-114/2025(226/25) за конституційними скаргами Денисової Світлани Федорівни, Волкової Тетяни Іванівни, Невмержицького Павла Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» стосовно доплат непрацюючим пенсіонерам, які проживають у зонах відселення після Чорнобильської катастрофи в одне конституційне провадження [22] та перейшов до закритої частини розгляду цієї справи. Вважаємо, що у підсумку кількість конституційних скарг щодо цього питання збільшиться, а при прийнятті рішення КСУ має врахувати таке:

1. Пунктом 6 рішення від 17.07.2018 № 6-р/2018 КСУ визначено, що рівень соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, має бути таким, щоб забезпечувати їм гідне життя, і не повинен залежати від майнового стану їх сімей. Обмеження чи скасування пільг для осіб, на яких поширюється дія Закону № 796, без відповідної рівноцінної їх заміни чи компенсації є порушенням зобов'язань держави щодо забезпечення соціального захисту цієї категорії осіб. У разі зміни правового регулювання набуті такими особами права на пільги, компенсації і гарантії повинні бути збережені із забезпеченням можливості їх реалізації або запроваджені рівноцінні чи більш сприятливі умови соціального захисту. Тому, встановлення ст. 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» додаткових «умов» для отримання «доплати за проживання» на зазначених територіях не відповідає статті 16 Конституції України.

2. Стаття 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» визначає питання отримання «доплати за проживання» на забруднених територіях внаслідок аварії на ЧАЕС, проте стаття 39 Закону № 796-ХІІ (у редакції, що діяла до 01.01.2015 в частині, яка не змінена Законом № 987-VIII) не містить цього поняття, а визначає питання виплати «підвищення пенсії непрацюючим пенсіонерам, які проживають на цих територіях», що не одне й те саме.

3. Стаття 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» не припиняє та не зупиняє дію статті 39 Закону № 796-ХІІ на 2025 рік. До статті 39 Закону № 796-ХІІ жодні зміни чи доповнення законодавцем не внесені.

4. Загалом, нормою статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» встановлено ще одну додаткову доплату у розмірі 2361 грн. за проживання непрацюючими пенсіонерами, які постійно проживають у зоні гарантованого добровільного відселення, у зв'язку з чим їм надано статус особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи.

5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» не містить навіть безпосереднього посилання на Закон №796-ХІІ, для того, щоб органи Пенсійного фонду України мали право застосовувати норму статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» по відношенню саме до ст. 39 Закону №796-ХІІ та самостійно, без жодних правових підстав, припинити виплати підвищення до пенсії непрацюючим пенсіонерам, які проживають на забруднених територіях внаслідок аварії на ЧАЕС, згідно статті 39 Закону №796-ХІІ.

6. Відповідно до пункту 3 частини першої статті 11 Закону № 796-ХІІ до потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать особи, які постійно проживають або постійно працюють чи постійно навчаються у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення за умови, що вони станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали чи постійно

навчалися у зоні безумовного (обов'язкового) відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення – не менше трьох років. Частиною третьою статті 65 Закону № 796-ХІІ обумовлено, що єдиними документами, які підтверджують статус громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, та надають право користуватися пільгами, встановленими цим Законом, є посвідчення «Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» та «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи». Такий висновок щодо застосування норм права викладений Верховним Судом у постанові від 26.07.2023 у справі № 460/2589/20 [23]. Таким чином, питання проживання особи у зонах безумовного (обов'язкового) чи гарантованого добровільного відселення станом на 01.01.1993 року вирішувалось при наданні такій особі статусу потерпілої особи.

Висновки. Проведене дослідження показує, що Конституційний Суд України системно виступає проти звуження Законами про Державний бюджет на відповідний рік конституційних соціальних гарантій громадян. У низці рішень (2002, 2004, 2005, 2007, 2008) Конституційний Суд України створив конституційну доктрину неприпустимості бюджетної «ревізії» прав громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Однак у 2011–2012 рр. на основі рішень Європейського суду з прав людини у справах «Ейрі проти Ірландії» та «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» Конституційний Суд України змінив підхід, визнавши пріоритет принципу пропорційності між соціальними правами та фінансовими можливостями держави.

У справі «Великода проти України» Європейський суд з прав людини підтримав гнучкий підхід держави до соціальних виплат громадянам, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, та фактично легітимізував бюджетні обмеження, що вплинуло на подальшу практику українських судів загальної юрисдикції. Конфлікт стандартів між ранніми рішеннями Конституційного Суду України та практикою Європейського суду з прав людини сприяв появі суперечливих рішень судів загальної юрисдикції на національному рівні.

Діалог між Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції виявив структурну проблему: рішення судів Конституційного Суду України є преюдиційними, але тривалий час не виконувалися ні органами влади, ні судами.

Конституційний Суд України неодноразово встановлював, що бюджетний закон не може обмежувати гарантовані Конституцією України соціальні права; що набуті права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи мають бути збережені, а Кабінет Міністрів України не може самостійно встановлювати або зменшувати розміри соціальних виплат, якщо вони визначені законом.

Однак суди загальної юрисдикції застосовували постанови Кабінету Міністрів України, прийняті поза межами повноважень, що призвело до: порушення принципу верховенства права, фрагментації судової практики, масових судових спорів. Отже, між Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції фактично виник асиметричний діалог, у якому ранні позиції Конституційного Суду України взагалі не враховувалися при прийнятті судових рішень.

З 2018 року Конституційний Суд України повертається до більш жорстких стандартів захисту соціальних прав громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відновлюючи власну earlier доктрину.

Нові спори щодо ст. 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» відображають черговий виток судового діалогу, в якому Конституційний Суд України має визначити межі допустимих бюджетних обмежень у період воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року № 5-пп/2002. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text>.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.
8. Бадида А.Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 200с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b01df211-c8b7-452c-b1f7-474e4a0591c3/content>.
9. Про судову практику вирішення адміністративними судами спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням статей 39, 48, 50, 52, 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 16.03.2012 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004760-12#Text>.
10. Про Державний бюджет на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011 № 4282-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4282-17#Text>.

11. Про Державний бюджет на 2013 рік: Закон України від 06.12.2012 № 5515-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5515-17/sp:max100#Text>.
12. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 № 719-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-18#Text>
13. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 31.07.2014 № 1622-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1622-18#Text>.
14. Постанова Верховного Суду від 21.02.2018 р. у справі № 619/2262/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106190696>.
15. Постанова Верховного Суду від 19.06.2018 р. у справі № 344/14522/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74820849>.
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 240/4937/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952401>.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 17 липня 2018 року № 6-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text>.
18. Рішення Конституційного Суду України за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-п(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text>.
19. Рішення Конституційного Суду України за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 7 квітня 2021 року № 1-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-21#Text>.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) від 20 березня 2024 року № 2-п(II)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-24#Text>.
21. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон від 19.11.2024 № 4059-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#n168>.
22. Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України про об'єднання конституційних проваджень у справі за конституційною скаргою Денисової Світлани Федорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік», у справі за конституційною скаргою Волкової Тетяни Іванівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин першої, другої статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» та у справі за конституційною скаргою Невмержицького Павла Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин першої, другої статті 45 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» від 18 вересня 2025 року № 2-уп/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02u710-25#Text>.
23. Постанова Верховного Суду від 26.07.2023 у справі №460/2589/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112441811>.